

használni, mintegy kontroll csoportként, akik még sosem tartózkodtak hosszabb ideig külföldön. A mintában meglepő módon egyetlen ilyen fiatal sem akadt.

Ebből kiindulva elgondolkodtató, mennyire behatárolt az, hogy ki vehet részt ilyen jellegű mobilitási programok valamelyikében (ki engedheti meg magának), hiszen feltehetően biztos anyagi háttér is szükséges feltétele a mobilitásnak. Sajnos a kutatás nem tartotta szükségesnek az egyes programokban részt vevő diákok társadalmi háttérének felmérését, mindössze a szülők vegyes házasságára és az otthon beszélt nyelvekre kérdezett rá. Az előbbieket magas áránya a mintán belül szerintem torzító hatással lehet az eredményekre, hiszen a bi-, illetve multikulturális környezetből származók másképp reagál(hat)nak a kulturális kihívásokra.

A könyvből adódó fő tanulság az, hogy a mobilitás jelentős pszichikai terhet ró a fiatalokra, amelyek leküzdésében a programok magas szintű szervezettsége és az egyetemek segítő hozzáállása sokat segíthet. A megfelelő szállás, az integrálódás a helyi egyetemi életbe, kulturális programokba jelentősen csökkentheti a fiatalok kezdeti negatív tapasztalatait, elősegítheti a barátkozást és gazdagíthatja a kinttartózkodást. További kutatás témája lehetne még a tanárok mobilitása, valamint a mobilitási tőke hasznosulásának feltárása.

(Murphy-Lejeune, E.: *Student Mobility and Narrative in Europe. The New Strangers*. London, Routledge, 2002.)

Pásztor Adél

A FELSŐOKTATÁS NEMZETKÖZI DIMENZIÓI

A kötet hat tanulmányból áll, melyek mind egy témát igyekeznek kibontani más-más szempontból: ez Európa, illetve az Európai Unió és a nemzetállamok kapcsolata, jövője a felsőoktatás terén. A tanulmánykötetet két, a felsőoktatásról szóló konferencia előadásai alapján szerkesztették, melyek az „Európai tudásunió felé” program keretében jöttek létre. Az első konferenciát a CHEPS szervezte 1997 áprili-

sában a Twente-i Egyetemen „Kapcsolat a felsőoktatás és a nemzetállam között” címmel, a másodikat ugyanabban a hónapban tartották az Amsterdami Egyetem Max Goote Tudományos Központjában „Tudás és munka, tudástermelés és terjesztés az üzleti és munkaerőpiacon” címmel. Az előadások szövegét a szerzők az 1997 és 2000 között történt változások tükrében átrírták.

Az első két fejezet a történelmi dinamikust boncolgatja a nemzetállamok létrejöttére és felemelkedésére, valamint Európa politikai, gazdasági, kulturális és vallási formáló ereje mögött, mely végül is unióvá kovácsolta a nemzetállamokat.

Guy Neave szerint az európai dimenzió már a középkori egyetemek létrejöttével megjelent kontinensünkön. Az egyetemek korai éveikben a kereszténység egyetemességének megnyilvánulásai voltak, melyek a tudás hatalmát az egyházi és a világi hatalom mellé emelték. Így nyugodtan tekinthetjük már ezt az Európát is egy felsőoktatási térségnek, melynek alapja az egyöntetűség, ami a vallásban, a nyelvben, az oktatási programokban és a vizsgarendszerekben egyaránt tetten érhető. A hétszáz évvel ezelőtti világban a földrészen belüli mobilitás megszo-

kottnak számított. A reformáció és az ellenreformáció óriási változásokat rajzolt Európa vallási és politikai térképére, és – egy mai fogalommal élve – a felsőoktatás „de-európanizációját” váltotta ki. Ebből a nézőpontból nézve mind a nemzetállamok felemelkedése, mind a szuverenitás növekedése hozzájárult a hatalom és az egyetem közötti kapcsolat megváltozásához: kialakult egy új, állami kontroll alatt álló felsőoktatási szektor. Az állami beavatkozás különösen felismerhető a minősítés területén.

Bár a második fejezet nem Európáról szól, mégis fontos aktualitásokról beszél, melyek az Uniót is érintik. David Hill az USA és az Európai Unió koordinációs mechanizmusairól írva a központi (szövetségi) és a helyi (állami szintű) kormányzat részvételét mutatja be az USA felsőoktatásában. A kormányzat a felsőoktatásba csak korlátozott mértékben avatkozhat bele. Az akadémiai kutatás és fejlesztés területén a szövetségi kormány a legnagyobb finanszírozó, a költségek közel 60 százalékát viseli. Az egyezség, amely a gazdasági beavatkozást lehetővé teszi a nemzeti érdekek érvényesítése

érdekében jött létre, s leginkább a védelmi kutatások terén érvényesül.

A gazdasági segítségnyújtás másik területe a post-secondary hallgatók finanszírozása, melyben a szövetségi és állami hatóságok együtt a költségek közel 75 százalékát biztosítják. Az idők folyamán a hátrányos helyzetű tanulók finanszírozását megváltoztatták, és jelenleg minden egyes hallgató diákhitelhez való jutását támogatják.

A minőségbiztosítás alkotja a harmadik területet. Az USA-ban a szövetségi kormányzat, az állami kormányzat és a regionális akkreditációs szervezetek hármasa biztosítja az intézmények és programok akadémiai minőségét. A jelenlegi folyamatok túlmutatnak az állami és szövetségi kormányzatok növekvő szerepén, és a teljesítmény alapú finanszírozásban és a nemzeti normák és követelmények megjelenésében érhetők tetten.

A nem kormányzati koordinációs formák – professzionális és helyi csoportosulások az akadémiai kooperáció és együttműködés érdekében – még most vannak kialakulóban. Ezek egyike a tizenhét nyugati kormányzó kezdeményezése egy virtuális egyetem létrehozására, mely technológiai alapú tanulást kínál. Az egyetem nem az oktatást biztosítja, csupán lehetővé teszi hallgatói számára, hogy a különböző felsőoktatási kurzusok és programok résztvevői lehessenek.

A koordináció ezen új példái azt sugallják, hogy a koordinációs szervezetek közötti egyensúly megváltozásában olyan nemzetközi erők is jelen vannak, mint a gazdasági globalizáció vagy a megnövekedett verseny.

Az Európai Unióban a tudomány és a technológia együttműködése jelentősen megnövekedett. Ez elsősorban a gazdasági előnyserzés, a nagyobb hatékonyság és a nagyobb súlyú beruházások érdekében jött létre. A tudományos és a technológiai kooperáció további dimenziókat feltételez, ezért a résztvevők hamarosan rákényszerülnek, hogy átgondolják lehetőségeiket. A túlzott bizalom a rövid távú és azonnali hasznot hozó kutatásokkal szemben ellentétet mutat a közép és hosszú távú alapkutatásokkal, melyek kockázatot rejtenek magukban. És ez még nem minden. A kutatási források elosztása a tagországok között további feszültségek forrása lehet. Végül: mind a hatékonyság, mind a minőség területén létre kell hozni az egyensúlyt a koope-

ráció és a verseny között. Antonio Ruberti jól körvonalazott egyensúlyt mutat be az alap- és alkalmazott kutatások között egy olyan politika mentén, mely egyesíti a nemzeti kutatási erőket és fokozza a kooperációt. Ez felveti a felsőoktatási térben a különböző rendszerek közötti minőségi eltérések problémáját.

A legtöbb európai országban a minőség kérdése az elszámoltató állam előretörésével központi jelentőségűvé vált. A nyolcvanas években a minőségbiztosítási rendszerek és az akkreditációs eljárások a felsőoktatás intézményi szintű elszámoltatására jöttek létre. A nemzetközi mobilitás növekedésével a források átláthatósága, a programok összehasonlíthatósága, a diplomák kölcsönös elismerése és a hallgatói létszám növekedése európai szinten is kimagasló kérdésekké váltak. Több nemzetközi összehasonlító program is céljaul tűzte ki a kiegyensúlyozott ítéletalkotást a minőségi különbségekről, a különböző minőségbiztosítási technikákat átadását és a megfelelő gyakorlat elterjesztését. A minőségbiztosítás területén tett fejlesztések a rendszerek közötti különbségek és a változatosság kezelhetőségét fogják biztosítani, fejti ki Alberto Amaral. Ezért a minőségbiztosítást minden tagállamnak végre kell hajtania. A szupranacionális beavatkozásnak ebben az esetben csak arra kell korlátozódnia, hogy ellenőrizze a minőségbiztosítási mechanizmusok működését.

A nemzetállamiságot már sokan és sokszor megpróbálták eltemetni. De vajon itt az ideje? Tudjuk, hogy különböző társadalmi berendezkedések léteznek mind állami, mind államon belüli szinteken. Ez mindenesetre arra készíteti a tudósokat, hogy elgondolkodjanak a nemzetállamiság jövőjéről. Napjainkban a világgazdaság növekedése – mely nem feltétlenül támogatja a demokráciát – jelenti a modernizáció csúcspontját. Am a világgazdaság növekedésének nem feltétlen velejárója a korábbi politikai és szociális intézményrendszer átalakulása. Az, hogy időnként megkongatják a vészharangot felettük, arra mindenesetre kiválóan alkalmas, hogy megértjük és nagyra becsljük a jelentőségét azoknak a szervezeteknek, melyek létezését és tevékenységét korábban oly magától értetődőnek találtuk. Ez persze a társadalmi viták kieleződéséhez vezet, melyben új dimenziók is helyt kaphatnak.

A felsőoktatás és kutatás területén azt találjuk, hogy a résztvevők nem az államszövetséget

ellenző terminusokban gondolkodnak. Ennek oka az a kettős szerep, melyet a felsőoktatás betölt. Egyszerre jelent hatalmat és eszközt a globalizációs folyamatban és ezzel párhuzamosan a nemzetek tudásának történelmi tárházát. A felsőoktatás jövőjéről szóló örökzöld vitákban mindezek az érvek rendszeresen elhangzanak, legfeljebb más-más megközelítésben. A felsőoktatás koordinációja az a fogalom, amelyben a nemzetállam és a felsőoktatás kapcsolatának távlati is megfogalmazódnak.

Az európai felsőoktatás napjainkban tekintélyes kihívásokkal szembesül, mivel Európában a nemzetállam fikciója kezdetektől fogva mélyen gyökerezik a politikai, gazdasági, társadalmi és oktatási intézményekben. Szintén Európa volt az, ahol a felsőoktatás nemzetállami asszimilációja először végbement, és ennek okán az oktatási intézmények és a közhatalom közötti kapcsolat és kötésrendszer is kontinensünkön mondható a legrégebbinek.

Két megkerülhetetlen szabályozási változást hordoz magában a külső környezet, melyek próbára teszik az európai felsőoktatási intézmények találékonyságát. Ezek közül az egyik a világgazdaság növekedése – mint legfőbb probléma. A másik az elmozdulás a nemzetállamokból egy szupranacionális közösség felé, amelyben önálló államok vesznek részt, különböző kultúrákkal, történelmi múlttal és nyelvi identitással. A téma egyébként már a hetvenes évek közepe óta napirenden van, amikor először felvetődött, hogy a felsőoktatás az európai kooperáció egyik első területe lehet.

Az egyszerűsítés érdekében a koordinációt redukálhatjuk egy szimbolikus háromszöggé, mely jól leírja a befolyásoló tényezők között kialakult egyensúlyt. Ezek az akadémia, a piac és az állam. A koordináció formái természetesen sokkal változatosabbak, hisz a felsőoktatás túlmutat a nemzetállamok határain.

Azok számára, akik az európai felsőoktatás koordinációját tanulmányozzák a II. Világháborútól a nyolcvanas évekig, úgy tűnhet, hogy a felsőoktatás irányítása a nemzeti kormányok előírásain keresztül valósul meg. A kormányzatok eszközöket alkalmaznak, mint például a finanszírozás, szabályozás, tervezés és minőségbiztosítás, hogy elérjék a felsőoktatással szemben támasztott nemzeti elvárásokat. A kormányzati koordináció azonban gyakran ke-

veredik az akadémiaival, mely utóbbi az intézmények professzionális autonómiáján alapul, s melynek lényege, hogy az akadémiai értékekkel összhangban képesek legyenek az intézményen belül a oktatást és kutatást megszervezni.

A párhuzamos koordináció jelenléte jó alapot biztosított a további párbeszédnek – néha heves vitáknak –, mert az akadémiai autonómia problémája gyakran vetődik fel a kormányzat társadalmi felelősségével szemben a közjavak (források) hatékony felhasználására. Az évek során a kormányzatok megpróbálták létrehozni egyféle egyensúlyt a társadalom nevében történő kormányzati beavatkozás szükségszerűsége és az akadémiai önkontroll nélkülözhetetlensége között mind az intézményi, mind az egyéni szinten. Evvel szemben jelenik meg az Európai Unió, mely érezteti növekvő súlyát és jelenlétét a nemzeti ügyekben, és ennek megfelelően a felsőoktatásban is.

Ha most félretesszük az Unió térhódításának gazdasági következményeit, akkor is kétségtelen, hogy az egyesítés komoly következményekkel jár a tagországok felsőoktatására nézve. Az Európai dimenzió és a piacsabályozás megjelenése megváltoztatja a régi kényes egyensúlyt. Persze nem gyors változásról van szó, inkább mondhatnánk, hogy Európa és a piaci erők hatása lassan átítatja a felsőoktatást.

Az Európai szintű törvényhozás a felsőoktatásban mindezidáig meglehetősen laza volt, és leginkább csak másodlagos elvek világos megfogalmazása történt meg – lásd például a Maastrichti Szerződést. Hogy az egységesítés milyen hatással volt a felsőoktatásra, nem válaszolható meg egyszerűen. A növekvő hallgatói és oktatói mobilitás több problémát is felvet, mint például a kredit hordozhatósága, a minőségbiztosítás stb., mely visszahat a felsőoktatás nemzetállami szintjére. Hasonlóképpen ide sorolhatók az egyéb európai szintű kezdeményezések, mint a Sorbonne-i és a Bolognai Nyilatkozat (1998, 1999), melyek felvetik a felsőoktatás harmonizációjának kérdését.

Ha a terminusok között kell válogatni, melyek az európai dimenziót érő befolyásokat és hatásokat leírják, tudatosan kell őrizkedni attól, hogy az európai dimenziót teljesen és kizárólagosan a szupranacionális befolyás megjelenésével definiáljuk. Hasonlóképp közelíthetünk a piaci mechanizmusok bemutatásához is. Ez a

trend ugyanis nem kizárólag a felsőoktatás-politikára korlátozódik, hanem más közszektorok is szembesülnek vele. Nehéz lenne egy mindent felölelő magyarázatot adni a piaci mechanizmusokra, melyek eltérő módon ellensúlyozzák a kormányzati irányítási stratégiákat. Az elméletek kevésbé emelik ki a kormányzati hibákat azzal a tehetetlenséggel szemben, hogy a kormányok minden közszféra támogatását a kezükben kívánják tartani, ezért rákényszerülnek, hogy csökkentsék a köztámogatások szintjét. A versenyszféra és más piaci mechanizmusok bevezetése azonban elegáns megoldásokkal szolgál. A kormányzatok arra buzdítják a felsőoktatási intézményeket, hogy keressenek egyéb forrásokat a fenntartásuk biztosítására, s így csökkenthető lenne a közszektorok gazdasági ráfordítása.

Sem az Europanizáció, sem a piaci mechanizmusok felé való elmozdulás nem fogalmazódhat meg egyértelműen a következmények szintjén a felsőoktatási intézmények, annak vezetői és az akadémia tagjai számára. Így aztán nem okoz meglepetést, hogy a figyelem középpontjába a kormányzat és az akadémia közötti egyensúly ingadozása került.

Összefoglalva: a kötet több nézőpontból közelíti meg a felsőoktatás jövőjét, perspektíváit az Európai Unió és a nemzetállamok szintjén. A két irányítási szint közötti koordinációt és lehetőségeit az együttműködésben, a minőségbiztosításban a piaci mechanizmusok érvényesítésében látják a szerzők, miközben hangsúlyozzák az akadémiai értékek fontosságát. A kényes egyensúly, amely a nemzetállamok és felsőoktatásuk között az évszázadok során kialakult, most az új dimenzió megjelenésével könnyedén felborulhat, amennyiben nem határozzák meg azokat az elveket, melyek pontosan előírják az irányítás nemzetállami és szupranacionális szintjeit.

(Huisman, J., Maassen, P., Neave, G. [eds]: *Higher Education and the Nation State. The International Dimension of Higher Education*. Oxford, Pergamon Press, 2001.)

Neszt Judit

NEMZETKÖZI, NEMZETEK FELETTI VAGY NEMZETI TUDOMÁNYOK?

A tudományos önreflexió alakulásában, sőt, sok esetben egyenesen az efféle önreflexió létrejöttében, fontos szerepet játszik a tudományos és a felsőoktatási intézmények, a tudományos folyóiratok, a tudás termelésében résztvevő szereplők kapcsolatainak vizsgálata. Mindez érthető, hiszen a különböző kutatási kérdések megjelenése, a tudományos élettel kapcsolatba kerülő szereplők összetétele sem egymástól, sem a különböző társadalmi folyamatok alakulásától nem független. Például az a tény, hogy a 19. századi Európában az egyetemeken és a tudományos termelés egyéb színterein „nemzeti” tudományok, „nemzeti” egyetemek működtek, nem igazán az európai egyetemek, sokkal inkább a korabeli európai társadalmak történetének ismeretében érthető meg.

A német Campus kiadó nemrég megjelentette, összesen tizenöt tanulmányt tartalmazó angol nyelvű kötetében („Nemzetek feletti értelmiségi hálózatok. Az akadémiai tudás formái és a kulturális identitás keresése”), mindenképp előtt annak első részében, az áll a vizsgálódások előterében, hogy hogyan kapcsolódtak ezek a „nemzeti” jellegű egyetemek, tudományos műhelyek egymáshoz, illetve mi volt az oka annak, ha egyes tudományos műhelyek, csoportok szemben álltak az általános trenddel, és nem nemzeti alapokra helyezkedve működtek. A kötet csak félig-meddig kimondott, ám valamiképpen mégis egyértelműnek tűnő hipotézise szerint a modern oktatási rendszerek és a modern tudományos élet fontos jellemzője a 19. századi, nemzeti jellegű tudománytermelés nemzetközivé, jobban mondva nemzetek felettivé válása. A szerkesztők ugyanakkor már az előszóban igyekeznek elhatárolódni a tudománytörténetnek valamiféle „whig” megközelítésétől, amely feltételeznél, hogy a történelmi idő előrehaladásával a tudományos tudás egyre kevésbé helyhez kötötté válik – és egyre modernebbé (valamint, hozzátehetnénk, szebbé és jobbá). A „nemzetek felettivé válás”-t ráadásul igen nehéz pontosan definiálni és elválasztani a pusztán „nemzetközivé válás”-ról, és erre nem is sok cikkben történik kísérlet. Kissé problematikus az a feltételezés is, amely szerint az egyre sűrűsödő és sokoldalúbbá váló nemzetközi kapcsolatok burjánzása egyben